

УДК 8209 (478)

ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ОЦІНЦІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Л. В. Маркуляк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
кафедра української літератури; 58012, м. Чернівці,
вул. Т. Коцюбинського, 2; тел. +038 (372) 55-15-30*

У статті зроблено спробу проаналізувати літературну есеїстку Дмитра Донцова, присвячену творчості Василя Стефаника. Звернено увагу на те, що есеїст пов'язав творчість В. Стефаника з екзистенційними орієнтаціями європейської філософії кінця XIX – поч. XX ст. Це зумовило превалювання психологічної мотивації вчинків персонажів у новелістиці В. Стефаника.

Ключові слова: літературна есеїстика, культурний простір, новелістика, екзистенційні орієнтації, еволюція персонажів.

Дмитро Донцов скептично ставився до ювілеїв. Особливо до тих, “що минають ледве помітно, не збуджуючи в святочній громаді ні запалу, ні відгомону” [5, с. 59]. Натомість сприймав їх лише в тому випадку, коли письменник, “відкинутий сучасниками, зроджений для наших часів – виривається нащадками з пазурів минулого і ставляється на недосяжну висоту” [5, с. 59]. Нам видається, що саме таким є цьогорічний ювілей В. Стефаника.

Дмитро Донцов увійшов до українського культурного простору порівняно недавно. Унікальна різнобічна особистість, він, як і багато літературно-громадських діячів його покоління, опинився в колі забутих імен, осмислення творчого спадку та діяльності яких стало можливим лише в новітній історії України. Попри те, відомий інтелектуаліст-дес'ятик Євген Сверстюк переконливо стверджує, що “...в міжвоєнному часі Д. Донцов був не просто чільним публіцистом, а володарем дум цілого покоління, що підіймалося до нерівної боротьби за волю – проти двох світових потуг” [11, с. 17]. Один із перших в незалежній Україні дослідників творчості Д. Донцова та всієї плеяди вісниківців Олег Баган слушно зауважує, що “журнал («Літературно-науковий вісник». – Л. М.) став ядром зародження і розвитку нового духу, нового стилю в українському культурно-національному мисленні, і, насамперед, це відбулося завдяки повновартісній реалізації багатогранного таланту Дмитра Донцова як редактора, концептуаліста, полеміста, ерудита, блискучого публіциста й есеїста” [1, с. 669].

С. Квіт доречно відзначив, що саме “універсалізм, химерність і синтетизм Бароко лягли в основу специфічної жанрової та інтелектуальної стилістики Д. Донцова і вісниківців” [7, с. 7].

Сам Д. Донцов зауважував, що “занепад культури, духовости витворив особливу природу фахових критиків, які рідко заглядають у душу автора, в святая святих його творчости. Їм вистачає писати довгі й нудні, нібито наукові, розвідки про біографію автора, ритміку і наголоси його віршів... Чим дихав, що проголошував, який заповіт лишив поет – їх інтересувало менше” [6, с. 409]. Якраз Д. Донцов не належав до представників такої критики і в усіх літературних есеях намагався “зафіксувати... вогонь, який палав в душі того чи іншого автора... і той, що ним горів майстер, і той, кого він малював” [6, с. 409]. Уся його літературно-критична діяльність базована на тому, аби показати живого автора, виокремити його з-посеред розмаїття літературних імен, оприявнити “найхарактеристичніше в нім” (Д. Донцов). А вибрані ним з-поміж інших, його автори були різні: І. Котляревський, Т. Шевченко, О. Стороженко, М. Гоголь, Леся Українка, І. Франко, В. Стефаник, Марко Черемшина, Олена Теліга, Микола Хвильовий, Ф. Достоєвський – це далеко не повний перелік імен, до яких публіцист прокладає місток спостережень над їхньою творчістю, їхніми долями. Той самий підхід – виокремити найхарактерніше в творчій лабораторії – обирає критик і у літературних есеях про Василя Стефаника «Поет твердої душі» (1927 р.) та «Май 1871 – май 1931» (1931 р.). Обидва есеї друкувалися у «Літературно-науковому віснику». Варто зазначити, що незвичайність, неперебутність творчої манери В. Стефаника зумовила широкий діапазон критичних реценцій його новелістики. Вже з часу появи перших творів він перебував у центрі літературознавчих спостережень. І. Франко вважав, що В. Стефаник “може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка”. У статті «Малорусские писатели на Буковине», що була опублікована в журналі «Жизнь» 1900 року, Леся Українка знайомить читачів із постаттю Василя Стефаника, акцентуючи увагу на особливостях його неординарної манери письма. Літературний критик помітила відсутність у письменника етнографічного замилювання життям, натомість помічає “изнанку жизни”: «У него преобладают мрачные краски, а при этом в сюжете его нет ничего необычайного, романтического. Он рисует обыденную жизнь серого люда, но не только внешнюю обстановку этой жизни, а самое содержание этой жизни (...) Двумя-тремя быстрыми штрихами он необычайно ярко изображает целые драмы и, благодаря именно тому, что все его наброски имеют общий тон, давая нам одну общую картину жизни сельского люда, показывают коллективную душу его” [13, с. 75].

Літературний критик ліберального напрямку М. Рудницький у статті «Василь Стефаник» зауважує, що “мозок у нього інтелігентський, і тільки завдяки ньому він зумів кермувати своїм талантом, обмеженим до такого невеликого світу і таких простих мистецьких засобів” [10, с. 186]. Мініатюрні нариси та оповідання мають у собі зосереджену силу тих героїв, що говорять мало або сповідаються нараз із усього, без оста-

нку, в переломні хвилини. Новий тон пов'язаний тут із новим стилем, стиль – із новим підходом до селянської психології. Коли ми думаємо над їх взаєминами, то нас бере часто спокуса розв'язати їх одною простою фразою: “Стефанік відкрив нам нові сторінки народної душі” [10, с. 187].

Колись великий Гете сказав: “Хто хоче збагнути душу поета, му- сить відвідати країну поета. Насправді поета ніхто не збагне, крім тих, хто збагнув його час”. Пишучи про Стефаніка, Д. Донцов ніби керується цією сентенцією, намагаючись окреслити особливості історичного періоду, сучасником якого був його літературний візаві та й сам автор есеїв. Він розуміє, що цей період аж ніяк не може бути сприятливим для творчості. Публіцист вказує на жахливі виклики, отримані його поколінням, яке “вірило в поступ безкрай, а опинилося над краєм провалля без дна...”. Яким було те покоління, на думку автора есею? “Окрилене чудом техніки, воно відчиняло вже браму до раю на землі, а побачило перед собою “врата адови”. Гордим розумом розв'язало неначе всі таємниці життя, коли, як грім з ясного неба, ударила в нього велика містерія війни!” [3, с. 174]. Звісно, що така ситуація аж ніяк не сприяє творчості. Автор есею зазначає, що покоління виявилось розгубленим, коли “пронесли над стоптаною землею апокаліптичні вершники з ключами смерті і пепла...” [3, с. 174]. Дивно, але у таких жахливих реаліях з'явилися одиниці, “що бачили чорну тінь, яку кидало наперед, зближуючи до нас майбутнє” [3, с. 174]. Одним із таких “ясновидців” Д. Донцов вважає Василя Стефаніка. Як бачимо, публіцист доволі емоційно репрезентує автора, про якого вестиме мову далі. Есеїст мотивує появу такого автора тим, що В. Стефанікові не треба було заглядати в майбутнє, аби там побачити пекло, бо “він зріс серед нього”, адже “бачив..., як сунули перед ним люди, вбиті по коліна в землю, у безтямній многості; тупали, падали й здіймалися. Очі їх помутніли від невсипущої праці, а серця заходили жовцю. А коли з їх душ виривалася часом пісня, то була вона згіркла, як згнила пшениця. А коли часом сонце цілувало поміж довгі вії їх очі, то й воно родилося в крові. А коли заглядало в їх хати, віконця червоніли, наче свіжа рана, і ляляли кров на хатчину” [3, с. 174].

Ця цитата впевнює нас у тому, що Д. Донцов надзвичайно перейнявся світом Стефаніка, його долею, його думками. Іноді навіть здається, що це продовження твору самого письменника, так вражаюче увиразнено подає узагальнений портрет Стефанікових земляків есеїст. Очевидно, саме “прихильність Д. Донцова до експресіонізму” (М. Ільницький) уможливила вміння літературного критика так уміло, іноді стилізовано “під самого Стефаніка” зацентувати увагу на найхарактерніших ознаках його новелістичного дискурсу. Автор есею щиро подивований, що замість “чорного розпачу, млявої скарги, несамовитого крику” у Стефаніка “бухнув ... в серці племін, в яким спалилася нанівець недолужна філософія втомлених життям. Над сею філософією зро-

дилася інша, нова, без скарги ні жалю, тяжка, мов та земля, сувора, як її право” [3, с. 175]. Публіцист намагається дошукатися, в чому ж полягають джерела Стефаникової філософії – і відразу ж знаходить відповідь: земля. Подібно Кіплінгу, який відкрив нам “закон джунглів”, так, за Донцовим, Василь Стефаник відкрив закон землі. Оприявнивши цей важливий символ новелістики В. Стефаника вже на початку есею, Д. Донцов надзвичайно поетично говорить про це, вочевидь, найголовніше джерело філософії В. Стефаника: “Він любив сю землю, як мати, що затулює смертні очі коханій дитині; він любив її, як мрію, яка всю силу з тебе вигортає, а пустиш її, то пропадеш; він любив її, як коханку, на чіїх очах – заховане його серце” [3, с. 176]. Саме цьому символі, на думку Д. Донцова, відводиться роль акумулятора всіх основних мотивів творчості новеліста, адже “земля як велике загальне стоїть понад всім дочасним”. З цього огляду літературний критик спостереження веде за Стефаниковими персонажами, які змогли стати “понад свій туск, і скаргу, і понад жайворонка в небі”. За тими, які “мали рихт”, тому мусять чинити так, а не інакше, адже “страшна є та правда землі і жорстокі її прикази [3, с. 176].

І навіть шляхетний образ жінки, весталки домашнього вогнища, як зауважує Д. Донцов, не здатен “злагіднити” запальну душу “мужика”, приборкати “тверду” душу чоловіка, сина, бо він “має рихт”, бо він “виглядав сей світ давніше, а коли прийшов, прийняв його, вирізьблений спрагненою душею, що обернулася в кремін, в розпеченім серці, наповнім отруєю; бо лиш тоді народ зірветься на ноги”, бо лиш на цвинтаріщі кісток “зацвіте наша земля” [3, с. 176]. Тому для своїх персонажів В. Стефаник не може знайти інші “ходи”, інше вирішення їхніх проблем. Д. Донцов підмічає, що творчість В. Стефаника органічно пов’язана з екзистенційними орієнтаціями європейської філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст. За спостереженнями Н. Михайловської, “українська ментальність є сприятливим ґрунтом для розвитку й формування екзистенційно-кордоцентричного філософування” [8, с. 7]. Справді, персонажі В. Стефаника є надзвичайно чутливими і загострено сприймають дійсність. Людина у Стефаника перебуває в «пограничних ситуаціях», тільки тоді вона стає сама собою (К. Ясперс). Саме такі ситуації дослідник О. Більнов характеризує як такі, “...в яких людина підведена до границі свого існування. Вони повсюдно переживаються у досвіді, у результаті чого дійсність не вкладається в єдине гармонійне й осмислене ціле, але в ній проступають протиріччя, що не можуть розв’язатися за допомогою мислення або ж виглядають як принципово невідворотні” [2, с. 6]. Д. Донцов помітив, що у новелах В. Стефаника превалує психологічна мотивація вчинків персонажів, пов’язана з “пограничними ситуаціями”, “межевими станами” (новели «Межа», «Сини», «Марія»). Крім цього, іронізуючи над тими критиками, які вбачають у Стефаникові лише автора “безмежного смутку”, есеїст слушно зауважує, що Стефаникові об-

рази мають чітку орієнтацію на європейську та й світову естетику: “Але в сих голосах нема нічого дивного, і той, хто творить для майбутнього, не повинен заражуватися нерозумінням сучасників. Як для Стендаля і для многих інших, прийде і колись і для автора «Межі» час, коли в нас зрозуміють, що він відкрив, не є ніяка мужицька психіка, лише наша національна, і то по обох боках кордону; що коли се “песимізм”, то песимізм роз’ятрений до розпачу; що коли се розпач, то розпач, що вибухає по жаром і витискає на обличчі блідий жах...” [3, с. 185].

Чільне місце в есеях Д. Донцова, присвячених В. Стефаникові, займає спостереження над еволюцією персонажів. Від месника, якого кривдили (“месник темний, який не раз улягає власним інстинктам, голосу “людяности”), до того, що “всім силам пекла в обличчя шпурляє своє горде і тверде – “Але я маю рихт!”. Літературний критик вважає, що саме в новелі «Межа» Василем Стефаником синтезовано все те, що “розкидано по всіх його творах нарізно”, а саме: “філософія твердих”. З огляду на це есеїст зазначає, що в цьому оповіданні “зібрані, сконденсовані, як ніколи перед тим, і його символіка, і його основна ідея” [3, с. 183]. Д. Донцов підводить нас до розуміння головного символу Стефаникової творчості – землі: “Його земля – се вже інша земля! “Земля” Стефаника – се вже не “село”, і не “лан”, і не “горб”, се великий символ... Се вже не ґрунт, а універсум, вартий великої жертви і посвяти; се та земля, за яку “полегоша (колись) храбрі русичі на брезі бистої Каяли” [3, с. 183].

Нам видається, що наддніпрянцю Д. Донцову вдалося збагнути весь огром художньої країни покутянина Стефаника. Його есеї, присвячені творчості новеліста, засвідчують, наскільки прочутою ним виявилась ця творчість. Есеїст прагнув дати наукове тлумачення Стефаниківським новелам з урахуванням “секретів” творчої манери письменника, “що самим собою лишитися потрафив”.

Література

1. Баган О. Дмитро Донцов, вісниківство, націоналізм: питання спадщини і спадковости / О. Баган // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 667-685. – (Серія «Вісниківська бібліотека»)
2. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма. Философия существования / О. Ф. Больнов; Пер. с нем. Ю. А. Сандулов. – Санкт-Петербург: Лань, 1999.
3. Донцов Д. Поет твердої душі (В. Стефаник) / Дмитро Донцов // Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С.174-187. – (Серія «Вісниківська бібліотека»).
4. Донцов Д. Май 1871 – Май 1931. (В. Стефаник) / Дмитро Донцов. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С.187-190. – (Серія «Вісниківська бібліотека»).

5. Донцов Д. Поетка українського Рисорджименто (Леся Українка) / Дмитро Донцов. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 59-97. – (Серія «Вісниківська бібліотека»).
6. Донцов Д. Поетка вогненних меж: Олена Теліга / Дмитро Донцов // Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 404-480. – (Серія «Вісниківська бібліотека»).
7. Квіт С. Література вогняних меж в есеїстиці Дмитра Донцова / Сергій Квіт // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 3-18. – (Серія «Вісниківська бібліотека»).
8. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ століття / Н. Михайловська. – Львів: Світ, 1998.
9. Піхманець Р. Формула роси: Символічні коди Василя Стефаника / Роман Піхманець // В. Стефаник. Роса. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С.129-179.
10. Рудницький М. Василь Стефаник / Михайло Рудницький. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? – Дрогобич: Відродження, 2009. – 502 с. – (Серія «Cogito: навч. класика»).
11. Сверстюк Є. Послідовний у правді / Є. Сверстюк // Шевельов Ю. 3 історії незакінченої війни. – К., 2009.
12. Стефаник Василь. Роса / Василь Стефаник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 180 с.
13. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине / Леся Українка // Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.8. Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К.: Наукова думка, 1977. – С.62-76.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 09.05.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Піхманцем Р.В.*

VASYL STEFANYK'S FIGURE IN THE EVALUATION OF DMYTRO DONTSOV

L. V. Markulyak

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Department of Ukrainian literature;

58012, Chernivtsi, M. Kotsiubynskyi Str., 2; ph. +038 (372) 55-15-30

This article attempts to analyze literary essays of Dmytro Dontsov that are dedicated to the work of Vasyl Stefanyk. It pays attention to the fact that the essayist linked art of Vasyl Stefanyk with existential orientations for European philosophy in the late XIXth – early XXth century. This led to the predominance of the psychological motivation of the characters in Stefanyk's novellas.

Key words: *literary essays, cultural space, novellas, existential orientations, evolution of characters.*